

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

ФАРҒОНА ДАВЛАТ УНИВЕРСИТЕТИ

**FarDU.
ILMIY
XABARLAR-**

1995 йилдан нашр этилади
Йилда 6 марта чиқади

1-2021

**НАУЧНЫЙ
ВЕСТНИК.
ФерГУ**

Издаётся с 1995 года
Выходит 6 раз в год

Муассис: Фарғона давлат университети.

«FarDU. ILMİY XABARLAR – НАУЧНЫЙ ВЕСТНИК. ФерГУ» журналі бир йилда олти марта чоп этилади.

Журнал филология, кимё ҳамда тарих фанлари бўйича Ўзбекистон Республикаси Олий аттестация комиссиясининг докторлик диссертациялари асосий илмий натижаларини чоп этиш тавсия этилган илмий нашрлар рўйхатига киритилган.

Журналдан мақола кўчириб босилганда, манба кўрсатилиши шарт.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Администрацияси ҳузуридаги Ахборот ва оммавий коммуникациялар агентлиги томонидан 2020 йил 2 сентябрда 1109 рақами билан рўйхатга олинган.

Муқова дизайни ва оригинал макет ФарДУ таҳририят-нашриёт бўлимида тайёрланди.

Таҳрир ҳайъати

Бош муҳаррир
Масъул муҳаррир

МАКСУДОВ Р.Х.
ЎРИНОВ А.А.

ФАРМОҢОВ Ш. (Ўзбекистон)

БЕЗГУЛОВА О.С. (Россия)

РАШИДОВА С. (Ўзбекистон)

ВАЛИ САВАШ ЙЕЛЕК. (Туркия)

ЗАЙНОБИДДИНОВ С. (Ўзбекистон)

JEHAN SHANZADAN NAYYAR. (Япония)

LEEDONG WOOK. (ЖанубийКорея)

АЪЗАМОВ А. (Ўзбекистон)

КЛАУС ХАЙНСГЕН. (Германия)

БАХОДИРХОНОВ К. (Ўзбекистон)

ҒУЛОМОВ С.С. (Ўзбекистон)

БЕРДЫШЕВ А.С. (Қозоғистон)

КАРИМОВ Н.Ф. (Ўзбекистон)

ЧЕСТМИР ШТУКА. (Словакия)

ТОЖИБОЕВ К. (Ўзбекистон)

Таҳририят кенгаши

ҚОРАБОЕВ М. (Ўзбекистон)

ОТАЖОНОВ С. (Ўзбекистон)

ЎРИНОВ А.Қ. (Ўзбекистон)

РАСУЛОВ Р. (Ўзбекистон)

ОНАРҚУЛОВ К. (Ўзбекистон)

ГАЗИЕВ Қ. (Ўзбекистон)

ЮЛДАШЕВ Г. (Ўзбекистон)

ХОМИДОВ Ғ. (Ўзбекистон)

АСҚАРОВ И. (Ўзбекистон)

ИБРАГИМОВ А. (Ўзбекистон)

ИСАҒАЛИЕВ М. (Ўзбекистон)

ҚЎЗИЕВ Р. (Ўзбекистон)

ХИКМАТОВ Ф. (Ўзбекистон)

АХМАДАЛИЕВ Ю. (Ўзбекистон)

СОЛИЖОНОВ Й. (Ўзбекистон)

МАМАЖОНОВ А. (Ўзбекистон)

ИСОҚОВ Э. (Ўзбекистон)

ИСКАНДАРОВА Ш. (Ўзбекистон)

МЎМИНОВ С. (Ўзбекистон)

ЖЎРАЕВ Х. (Ўзбекистон)

КАСИМОВ А. (Ўзбекистон)

САБИРДИНОВ А. (Ўзбекистон)

ХОШИМОВА Н. (Ўзбекистон)

ҒОҒУРОВ А. (Ўзбекистон)

АДҲАМОВ М. (Ўзбекистон)

ХОНКЕЛДИЕВ Ш. (Ўзбекистон)

ЭГАМБЕРДИЕВА Т. (Ўзбекистон)

ИСОМИДДИНОВ М. (Ўзбекистон)

УСМОҢОВ Б. (Ўзбекистон)

АШИРОВ А. (Ўзбекистон)

МАМАТОВ М. (Ўзбекистон)

ХАКИМОВ Н. (Ўзбекистон)

БАРАТОВ М. (Ўзбекистон)

Муҳаррирлар: Ташматова Т.
Жўрабоева Г.

Мусахҳиҳлар: Шералиева Ж.
Мамаджонова М.

Таҳририят манзили:

150100, Фарғона шаҳри, Мураббийлар кўчаси, 19-уй.
Тел.: (0373) 244-44-57. Мобил тел.: (+99891) 670-74-60
Сайт: www.fdu.uz

Босишга рухсат этилди:

Қоғоз бичими: - 60×84 1/8

Босма табоғи:

Офсет босма: Офсет қоғози.

Адади: 100 нусха

Буюртма №

ФарДУ нусха кўпайтириш бўлимида чоп этилди.

Манзил: 150100, Фарғона ш., Мураббийлар кўчаси, 19-уй.

**Фарғона,
2021.**

У.Ҳамдамов	
Истиқлол даври ўзбек романлари рамз поэтикасига чизгилар (Аҳмад Аъзамнинг “Рўё ёхуд Ғулистонга сафар” романи мисолида)	198
О.Холматов	
XX аср Ғарб прозасида “Йўқотилган авлод” муаммоси	202
Г.Ҳайдарова	
Собир Абдулла ижодида Алишер Навоий аънаналари	205
Ҳ.Раҳматжонова	
Аваз Ўтар сатирасида тадрижийлик	210
Н.Мўминова	
Халқ инонч айтимлари хусусида	213
А.Муҳиддинов	
Тилнинг генетик ва ижтимоий негизли парадигмасининг транзитивлиги	216
Д.Юлдашева	
Болалар нутқида лакуна ва унинг ифодаланиши	219
Ҳ.Сотвалдиева	
Мақоллар ва уларнинг лингвистик хусусиятлари	222
Н.Ҳамраев	
Даврий нашрларда тил тараққиётига доир илмий ёндашувлар таҳлили	225
Ш.Асқарова	
Ўзбек-немис билингвизмида интерференция ҳодисалари	228
З.Тўйчиева	
Ўзбек тилида исм танлаш масалалари	232
Р.Ҳамдамов	
Интернет-маркетинг терминларининг ўзига хос хусусиятлари ва уларни ўзбек тилида ифодалаш муаммолари	235
Д.Исроилова	
Нофилологик олий таълим муассасаларида талабаларни ўқитиш жараёнида маданиятлараро компетенцияни шакллантириш	238
Ф.Анварова	
Чет тили илк ўрганувчиларида юзага келадиган муаммоларни бартараф қилишда машқлардан фойдаланиш	242
	ФАНИМИЗ ФИДОЙЛАРИ
Зулматда зиё излаган юксак салоҳият соҳиби	245
Мукаррам инсон ёди	248
	БИБЛИОГРАФИЯ
Библиография	250

УДК: 398.9

МАҚОЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ЛИНГВИСТИК ХУСУСИЯТЛАРИ
ПОСЛОВИЦЫ И ИХ ЛИНГВИСТИЧЕСКИЕ ОСОБЕННОСТИ
PROVERBS AND THEIR LINGUISTIC FEATURES

Сотвалдиева Ҳилола Мусиновна¹

¹Сотвалдиева Ҳилола Мусиновна

– ФарДУ, гуманитар йўналишлар бўйича чет тиллар кафедраси катта ўқитувчиси

Аннотация

Мақолада халқ оғзаки ижодиёти шаклларида бири бўлган мақол ва маталлар ҳақида сўз юритилиб, уларнинг шакл ва тилдаги хилма-хиллигига қарамай, маъно жиҳатидан ўхшашлиги ҳақида гапирилган.

Аннотация

Речь в статье идёт о пословицах и поговорках, которые имеют сходство по содержанию, несмотря на разнообразие их формы и языка.

Annotation

This article discusses the proverbs and sayings, in which there are similarities, despite the variety of their form and language.

Таянч сўз ва иборалар: мақол ва маталлар, миллий тафаккур, стилистик тузилиш, жанр, тематик, чегараланган, ҳаётий тажриба, миллат, ахлоқий меъёр, диний эътиқод.

Ключевые слова и выражения: пословицы и поговорки, национальное мышление, стилистическая структура, жанр, тематический, ограниченный, жизненный опыт, нация, нравственная норма, религиозное убеждение.

Keywords and expressions: proverbs and sayings, national thought, stylistic structure, genre, thematic, limited, (vital) live experience, nation, moral norm, religious belief.

Мақоллар нафақат тилга тегишли, балки унинг маданиятини ҳам акс эттиради. Бошқача қилиб айтганда, улар ижтимоий-маданий анъаналарни энг ишончли тарзда акс эттирадиган ойна ҳисобланади. Мақоллар ва машхур маталлар – бу, маданиятнинг қадрият ва эътиқодларининг жуда қуюқлаштирилган қисмларини ўз ичига олган капсулалардир. Турли маданиятлардаги мақол ва маталлар бир-бирига ўхшашдир, аммо бундан ташқари, баъзи ҳақиқий миллий маданият тусини, унинг кўп асрлик тарихини тавсифловчи ўзига хос хусусиятлар мавжуд. Мақол ва маталларда қадимдан илдиз отган чуқур маъно ва миллий донолик мавжуд. Улар одамларнинг фикрлаш ва дунёни англаш тарзини акс эттиради. Мақоллар универсал бўлиши мумкин, бундан ташқари, улар фақат аниқ халққа тегишли, мутлақо ноёб бўлиши мумкин. Масалан, шундай мақоллар мавжудки, икки тилда тадқиқ олиб борганимизда, уларнинг айнан мос келувчиларини топа олмаймиз, улар лингвокультуремалар бўлиши ва фақатгина у ёки бу халққа тегишли бўлиши мумкин.

Мисол учун, инглиз мақоллари:

An unbitten guest knows where to sit.
Who comes uncalled sits unserved.

Бу мақоллар таклиф қилинмасдан ташриф буюрсангиз, яхши кутиб олинмасликни англатади.

Beauty and wealth create beauty. (Гўзаллик ва бойлик гўзалликни яратади).

Юқорида биз мақолнинг ҳақиқат ва доноликни акс эттирувчи қисқа ҳикматли сўз дея таъкидлаб ўтдик. Одатда бу, умумий фикрга ёки амалий тажрибага асосланади. Мақолнинг моҳияти ўзи таъкидлаётган доноликнинг ўз - ўзига исботи каби туюлишидир. Айнан ўхшаш мақоллар кўпинча турли халқлар орасида учрайди. Ҳақиқий мақоллар, асосан, оғзаки нутқ орқали авлоддан-авлодга ўтаётган сўзлардир [1,209].

Мақоллар кўпинча адабиётга кириб боради. “Мақоллар китоби” ҳамма учун қизиқарли бўлади, чунки унда донолик, ҳалоллик, масъулиятли ҳаёт кечирिशга умид қилаётган барча одамлар учун қимматли материаллар мавжуд.

Мақоллар доим миллий тилларнинг энг жонкуяр ва шу билан бирга таниқли мутафаккирларининг сўз ва афоризмлари, яъни ҳикматлари билан рақобатлашишга яроқли бўлган миллий тилнинг асосий қисмидир. Мақол ва маталларда миллий тафаккурнинг кўриниши, шунингдек, миллий хусусиятнинг ўзига хос хусусиятлари янада ёрқинроқ намоён бўлди. Мақол ва маталлар қисқа, аммо чуқур маънога эга бўлган фольклор намунасидир. Улар ўзларининг ижтимоий ва идеал функциялари орқали одамларнинг дунёқарашини ифода этадилар. Мақоллар ва маталлар тарихий ривожланиш ва одамлар маданиятининг баъзи ўзига хос хусусиятларини ўз ичига олади.

Мақолларнинг семантик доираси жуда кенг ва уларни чегаралаб бўлмайди. Мақолларда одамлар ҳаётининг ҳар бир соҳаси тасвирланади. Гап шундаки, мақол ва маталлар шакл ва тилдаги хилма-хиллигига қарамай, маъно жиҳатидан ўхшашдир. Юқорида айтилганларни исботлаш учун баъзи мисоллар:

A bird in hand is worth two in the bush.

Un tiens vaut mieux que deux tu'auras.

Un chien vivant vaut mieux qu'un lion mort.

Лучше синица в руках, чем журавль в небе.

Насия сарёғдан, нақд ўпка яхши.

Ушбу мақолларнинг шакли, сўз тузилиши ва стилистик тузилиши ҳар хил бўлса ҳам, улар бир хил маънога эга. Мақоллар маъно ва шаклини жуда кам ўзгартиради, улар узоқ умр кўриш хусусиятига эга. Ҳар қандай мақолнинг одамлар ўртасида тарқалиши, у яратилгандек секин амалга оширилади. Мақоллар географик минтақада қайта кўриб чиқилади, шундан кейингина мақол унинг мулкига айланиши мумкин.

Кўпгина олимлар мақол ва маталлар ўртасидаги чегарани белгилаш учун уларнинг фарқларини кўрсатиш мақсадида тадқиқотлар олиб боришга ҳаракат қилдилар. Атоқли рус олимларидан бири, "Ёрқин рус тили луғати" ва "Рус миллати мақоллари" муаллифи В.И. Даль: "Матал – бу, куртак, ва мақол мевадир деб ёзган. Шу нуқтаи назардан, мақоллар тўлиқ маънони ифодалашини, матал эса қочириқ маънони ифодаловчи бирлик эканлигини кўришимиз мумкин. Мақоллар маталларнинг ярми, деб ҳисобланади. Шу билан бирга, мақол ва

маталлар бир-биридан фарқ қиладиган алоҳида жанрлар эканлигини қўшимча қилишимиз мумкин. Ушбу атамаларнинг турк тилидаги маъноси ва изоҳи семантик жиҳатдан уларнинг маънолари турлича эканлигини кўрсатади ва бу, бизнинг юқорида келтирилган фикрларимизни тасдиқлайди. Масалан, "Ўзбек тилининг изоҳли луғати"да иккита маъно берилган. Биринчи маъно шундаки, у тўлиқ маънони англатмайди ва бу, таъкидланган ибора ва доно сўзлардир. Ушбу тушунтириш халқ мақолини ифодалаши мумкин. Бошқа маъно фонетик жиҳатдан ўзгартирилган арабча "масал" сўзига исҳора қилади (инглиз тилида fable – масал). Ушбу изоҳ таъкидловчи иборалар ва тўлиқ бўлмаган маънолар, яъни матал учун ишлатилиши мумкин [2.177].

Мақолларни маталлардан ажратишда ёрдам берадиган баъзи хусусиятлар мавжуд. Қачонки иккита мантиқий бирлик тўлиқ таркибга айланганда, қисқача хулосаловчи фикр пайдо бўлади. Бу, қўшимча сўз ёки таърифнинг етишмаслигини билдиради. Фикрни қатъий ва мантиқий равишда ифодалаш учун мақоллар уларнинг хусусиятлари билан ажралиб туради. Ҳар бир мақол ҳар қандай ҳодисани ҳам ижобий, ҳам салбий қадрлайди. Бундай хусусиятлар мақолларнинг одамлар орасида оммалашишига хизмат қилади.

Мақоллар донолик ва тўлиқ ғояни ифодалайди ва маталлар бирор нарсанинг тавсифини ифодалайди, аммо тўлиқ маънога эга эмас. Улар битта композицион таркибдан иборатдир.

Мақоллар нейтрал мажозий маънода ишлатилиши мумкин. Мақолларнинг бу хусусиятлари улардан тематик фойдаланиш соҳасини кенгайтиради. Шунинг учун мақоллар турли халқлар ва одамлар орасида машҳурдир. Маталлар бир-бирига географик яқин бўлган ва тилда бир-бирига боғлиқ бўлмаган бир ёки икки миллатда чегараланган тарзда ишлатилиши билан тавсифланади. Масалан, рус тилидаги «заморить человека» бирор одамни оч қолдириб қийнатиш деган маънони англатади, ўзбек ёки инглиз тилларида эквиваленти бўлмагани сабабли аналог (ўхшаши) билан таржима қилинади. Худди шу таржима усули "қовун туширди" ва шунга ўхшаш маталларни таржима қилишда қўлланилади.

Маталлар воситалар воситаси ёки нутқда мақоллар вазифаси, ҳар қандай воқеа ёки вазиятни исботлаш вазифасини бажарувчи нутқдаги воситалардан иборат.

Ўзига хос хусусиятларига қарамай, мақоллар бошқа фольклор намуналарига ҳам тегишли умумий томонларга эга. Мақолларнинг ана шундай хусусиятларидан бири шундаки, улар жуда узоқ вақт давомида тилда яратилади ва узоқ вақт давомида йўқ бўлиб кетади. Бу, мақол мазмунининг расмий хусусияти билан боғлиқ. Доно фикрларни мақолга айлантириш учун баъзи шартлар талаб қилинади. Ва бу шартлар қуйидагилар бўлиши мумкин:

Аввало, мақолларда халқнинг иқтисодий, ижтимоий ва сиёсий ҳаёти тасвирланиши керак.

Иккинчидан, мақолда айтилган фикр глобал характерга эга бўлиши керак. Бу шуни англатадики, инсонга хос бўлган белгиларни тасвирловчи мақоллар барча тилларда бир хил.

Учинчидан, юқоридаги шартларга жавоб бўлувчи ва намуна сифатида ишлатилиши

мумкин бўлган ғоя тўлиқ адабий насронийлик шаклида бўлиши керак.

Қачонки намунавий ғоя ушбу учта саволга жавоб берса, у мақолга айланади. Шуни таъкидлаш керакки, мақолларнинг айна вақтдаги яратилиши ижтимоий тузилма, сиёсий, маданий, ижтимоий - иқтисодий ҳаётнинг устунлиги ва ҳукмронлиги билан боғлиқ. Мақолда ифодаланган мазмун ижтимоий ҳаётнинг ўзгаришига қараб ўзгаради. У ё кенгайди ёки тораяди ва бу, бутунлай бошқа маъно беради. Бу томондан, биз мақолнинг ижтимоий ҳаёт билан боғлиқ бўлиб, у одамларнинг яшаш тарзига яқин иккинчи хусусияти билан боғлиқлигини кўришимиз мумкин.

Мақоллар инсон омилини тадқиқ қилиш ёки ўрганишда қадимги замон ёки даврлардаги маданий, сиёсий, иқтисодий ҳаёт даражаси сифатида ноёб асос бўлиб хизмат қилади. Мақолларда халқнинг турли даврлардаги ҳаётининг тажрибаси, шунингдек, миллатнинг ахлоқий меъёрлари ва диний эътиқоди акс этган.

Адабиётлар:

1. Кунин А. В. Английская фразеология: теоретический курс. – М., 1981.
2. Hao Peng. Anglo-American Folk Tales and Folklore: – Haikou: Nanhai Publishing Company, 2004.
3. Караматова К.М., Караматов Х.С. Proverbs, мақоллар, пословицы. – Тошкент: Меҳнат, 2001.
4. Mieder W. Proverbs as cultural units or items of folklore. In H. Burger et al. (Eds.), Phraseology: An international handbook of contemporary research. Berlin: de Gruyter, 2007.

(Тақризчи: Ш.Искандарова – филология фанлари доктори, профессор).